

DAMES DEL RENAIXEMENT

Pere MOLAS RIBALTA.

RESUMEN:

El artículo ofrece una galería de damas de la aristocracia catalana del siglo XVI, con atención al proceso de transmisión de títulos por vía matrimonial, los comportamientos y las relaciones familiares, la proyección cultural y religiosa, y su papel en las ceremonias públicas. La imagen de las mujeres difundida a través de diversas fuentes historiográficas representa otro motivo de reflexión de este trabajo.

Palabras clave: Damas, Catalunya, Siglo XVI

ABSTRACT:

The article displays a gallery of ladies from XVI Century Catalan Aristocracy, reflecting on transmission process of titles of nobility through marriage, family relationships, cultural and religious projection and the public presence of women. The work basically focus on the image showed by noblewomen. Historiography becomes another point of discussion.

Keywords: Noblewomen, Catalonia, Sixteenth Century

Alguns dels més importants patrimonis nobiliaris a la Catalunya dels primers Austria es van transmetre per via femenina. Les dames de l'aristocràcia van ser objecte d'una presentació convencional per part de cronistes i altres autors. Tot i el caràcter artificios d'aquests retrats literaris de les dames dels grans llinatges, s'en despren una personalitat força ben dibuixada que permet una aproximació de grup. En funció del seus marits ho va fer a la primera part del segle XVI un contemporani, el castellà Gonzalo Fernández de Oviedo, més conegut com cronista general de les Indies, però que de jove havia viscut en la cort dels Reis Catòlics i que tenia un

coneixement directe de la noblesa catalana. La seva obra *Batallas y Quinquagenas* ens ofereix una aproximació a diverses dones de l'alta noblesa, una visió que es pot completar amb moltes altres fonts, privades i oficials¹.

Anna de Cabrera, comtessa de Mòdica.

El vescomtats de Cabrera i Bas, amb el comtat de Mòdica a Sicília, quedaren mancats de successió masculina el 1477. L'herència passava a una jove pubilla de 18 anys, Anna de Cabrera. Els virreis de Sicília li donaren la investidura del comtat de Mòdica. Tant Oviedo com anys després Jerònimo Zurita, comentaven la importància de la successió. El primer recordava que

los vizcondados de Cabrera y Bas son casas antiguas y nobles y de muchos vasallos y rentas,

i que incloïen "la villa de Esterlique (Hostalric), muy hermosa y principal de Catalunya"². Per la seva banda, Zurita feia constar la transcendència política de la successió:

Era aquel estado de tanta importancia que convenía diese en persona que amase el servicio del rey³.

Tot seguit prengueren posició, de cara a un possible matrimoni, dos grans aristòcrates de Catalunya: el comte de Cardona (virrei de Sicília de 1477 a 1479), pel seu fill, el comte de Prades, i l'infant don Enric, comte d'Empúries. El resultat fou un altre. Anna de Cabrera es va casar amb un aristòcrata de Castella, don Fadrique Enríquez, hereu de l'almirall de Castella i successor d'aquest títol⁴. Don Fadrique havia estat desterrat a Sicília per la reina Isabel de Castella, després d'un dur enfrontament amb un altre aristòcrata, precisament per rivalitat en l'acompanyament d'algunes dames de la cort⁵.

1. GONZALO FERNÁNDEZ DE OVIEDO, *Batallas y quinquagenas*. Introducció de JUAN BAUTISTA AVALLE-ARCE, Ediciones de la Diputación de Salamanca, 1989.

2. OVIEDO, p. 105.

3. JERÓNIMO ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza, Tomo VII (1988), Capítulo XXIV, "De lo que el Rey proveyó en la sucesión del Condado de Mòdica".

4. SANTIAGO SOBREQUES VIDAL, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, 1957, p. 181.

5. FERNANDO DEL PULGAR, *Crónica de los Reyes Católicos por su secretario* Edició i estudi de JUAN DE MATA CARRIAZO. Madrid, 1943, I, pp. 441-442.

De la seva estada a Sicília, a més de la muller, don Fadrique se'n va endur l'humanista Luci Marineo, anomenat precisament Sícul. En les seves Epístoles familiars en llatí, aquest autor va presentar un retrat idealitzat d'Anna de Cabrera, no sols en l'aspecte físic, sino sobre tot en el moral⁶. Aquesta línia va ser seguida, en castellà, per Fernández de Oviedo:

Esta generosa e ilustre señora fue de las más agraciadas mujeres de España, así por su marido como por su propia persona y maneras, e de las hermosas en disposición e de muy santas y caritativas obras.

A més d'aquest retrat literari de la comtessa, sembla que n'hi havia un de real (“una tabla de pincel”). L'almirall l'hauria ensenyat al mateix Oviedo durant l'estada de la cort a Barcelona el 1519.

El casament de l'almirall de Castella amb la comtessa de Mòdica va ser presentat per Oviedo segons la visió clàssica del matrimoni cristià:

Fueron los más bien casados e más bien avenidos marido e mujer que ha habido en España en nuestro tiempo, espejo y ejemplo para todos ... Un ánima en dos cuerpos.

Però la comtessa tenia un defecte important per la successió nobiliària: “nunca parió”. I aquesta manca de successió, que “a toda España le dolió mucho no haberles dado Dios hijo”, es va traduir en una vinculació del patrimoni dels Cabrera al dels Enríquez, per medi d'una sostinguda política matrimonial, amb el suport de la monarquia. Com escrivia Oviedo,

Se dio tal asiento en su matrimonio que se juntaran estas casas para siempre.

I també,

Dieron orden en su hacienda para que después de sus días quedase junta y unida.

6. TERESA JIMÉNEZ CALVENTE, *Un siciliano en la Corte de los Reyes Católicos*, Universidad de Alcalá de Henares, 2001, pp. 779-781.

El 1515, per pressió del rei Ferran (que era fill d'una Enríquez), Anna disposà que la seva herència passés a un nebot del seu marit, Luis Enríquez, el qual es va casar amb una neboda de la comtessa, Anna de Cabrera i Montcada. Les capitulacions matrimonials es signaren a Medina de Rioseco, vila en la qual els Enríquez portaven el títol de duc. Seguim una vegada més el text d'Oviedo.

Acordaron que para que su estado y hacienda no se dividiese, que la ilustre condesa, su sobrina y heredera, se casase con don Luis Enríquez⁷.

El matrimoni format per l'almirall de Castella i la seva dona va passar algunes temporades al palau dels Cabrera, a Blanes. El 1519, ens diu una font castellana, don Fadrique era a Catalunya, a les "tierras dotales de sus mayores". Ell mateix deia posteriorment que havia vingut amb la intenció de pagar amb les seves rendes els deutes que tenia a Castella⁸.

Tradicionalment s'havia atribuït a l'almirall Enríquez una actitud comprensiva envers les Comunitats de Castella, visió que Joseph Pérez ha rebutjat completament⁹. Anys abans, Ferran Soldevila havia atribuït el suposat esperit conciliador de l'almirall a la seva vinculació amb Catalunya, bo i extenent aquesta valoració a les "personas ingertadas de stirpe catalana que intervienen en la política española"¹⁰.

Però si el de Cabrera (aixís el cita Soldevila) no representava precisament la pau a tota costa, la comtessa havia afavorit les converses entre "los grandes" i "los junteros". Ho feia perquè "era muy cristiana y sentía en el alma estos alborotos"¹¹. Recordem que els Enríquez van estar relacionats amb els moviments de renovació religiosa a la Castella del moment.

Anna de Cabrera, comtessa de Mòdica, va morir el 1526. L'almirall no es va tornar a casar,

7. Per totes aquestes referències, OVIEDO, pp. 103-109.

8. M. DANVILA, *Historia crítica y documentada de las Comunidades de Castilla*, IV, Memorial Histórico Español, Madrid, 1898, p. 357 i ss.

9. JOSEPH PÉREZ, *La Revolución de las Comunidades de Castilla (1520-1521)*, Madrid, 1977, p. 242.

10. FERRAN SOLDEVILA, *Historia de España*, Barcelona, 1953, III, p. 223.

11. FRAY PRUDENCIO DE SANDOVAL, *Historia de la vida y hechos del Emperador Carlos V*, Biblioteca de Autores Españoles. Estudi introductor de CARLOS SECO SERRANO, Madrid, 1955, I, p. 360, "La condesa de Mòdica procura componer estas pendencias".

ni se ha visto en su tiempo que viudo alguno así sintiese ni mostrase la falta de su mujer, y con mucha razón.

Però don Fadrique continuà controlant amb mà ferma els dominis de l'herència dels Cabrera: les rendes de Mòdica “y otros estados que tenían en Sicilia y Cataluña”. El 1535, Anna de Montcada, mare de la comtessa jove de Mòdica, es queixava a l'Emperadriu Isabel que l'almirall l'havia expulsat “de la casa y compañía de la condesa su hija”. En canvi don Fadrique deia que era la sogra qui destorbava el matrimoni¹². L'almirall va morir a Medina de Rioseco el 1538. Anys després, la segona Anna de Cabrera va encarregar a Gaspar de Baeza, un advocat de la Chancillería de Granada, que redactés una biografia del seu parent Hug de Montcada (el virrei de Nàpols que va morir el 1528 lluitant contra el francesos). La dedicatòria de l'obra, signada a Valladolid el 1 de juliol de 1564, contencia també una lloança de la comtesa de Mòdica com mecenes de les lletres, aixís com de la seva personalitat:

Vuestra Señoría, en cristiandad, valor y varonil ingenio, es único ornamento de nuestro tiempo¹³.

Anna de Cabrera i Montcada, cinquena comtesa de Mòdica i d'Osona va morir a Valladolid el 28 de maig de 1565, als 57 anys d'edat. El seu marit, que també portava el cognom de Cabrera, la va sobreviure set anys,

La família Enríquez també havia donat dones a les dinasties nobiliàries catalanes. Començant per Joana, la mare de Ferran el Catòlic. Beatriu Enríquez va ser la segona muller de Galceran de Requesens, comte de Trivento, un dels homes de confiança de Joan II i de Ferran II en la seva política mediterrània i encara més específicament napolitana. El 1533, durant la seva estada al Principat, l'emperadriu Isabel de Portugal va ballar amb Felipa Enríquez, muller del portant-veus de governador Pere de Cardona, a la qual el Dietari de la Generalitat qualifica de “dama sua molt afavorida”¹⁴.

12. PEDRO GIRÓN, *Crónica del Emperador Carlos V*. Edició i estudi de JUAN SÁNCHEZ MONTES, Madrid, 1964, pp. 71-72. Año 1536. 11. Pleito de D^a. Ana de Moncada.

13. *Colección de Documentos Inéditos para la Historia de España*, XXIV, pp. 15-78.

14. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, I., 1994, p. 427.

Les senyores de Bellpuig.

Coneixem força bé el perfil social i cultural d'Isabel de Requesens, muller de Ramon Folch de Cardona, senyor de Bellpuig, i de la seva nora, Beatriu de Figueroa, muller de Ferran de Cardona, duc de Somma.

Isabel era la primogènita de Galceran Bernat de Requesens, comte de Trivento al regne de Nàpols i de Palamós al Principat de Catalunya, el qual va morir el 1505. L'any següent Isabel es va casar a Salamanca, amb el seu parent Ramon Folch de Cardona, senyor de Bellpuig d'Urgell, a qui va aportar, no sense dificultats, el comtat de Palamós. Isabel de Requesens va acompanyar el seu marit en el virregnat de Nàpols, i en aquella capital va presidir una important vida cortesana que va ser reflectida en l'obra *Questión de Amor*. Sembla que fou retratada per Giulio Romano, o potser per Rafael, en un quadre que es conserva en el Museu del Louvre¹⁵.

A la mort el 1522 del seu marit, que havia obtingut en el regne de Nàpols el títol de comte d'Oliveto, Isabel de Requesens va actuar amb gran eficàcia en la defensa dels interessos del seu fill Ferran, que era menor d'edat. El dia onze de març va escriure a l'emperador Carles V demanant-li protecció, bo i recordant-li els serveis del virrei Ramon Folc. Arrel de la fracasada conspiració dels barons "angevins" del regne el 1528, Isabel va aconseguir pel seu fill l'important ducat de Somma (1531)¹⁶.

Isabel de Requesens encapçalava el grup de dames catalanes que visitaren el rei de França Francesc I durant la seva captivitat a Barcelona després de la batalla de Pavia. L'acompanyava la seva germana Joana de Requesens, muller de Pere de Cardona, el qual va ocupar durant vora de 40 anys (de 1509 a 1546) el càrrec de Portant-veus del Governador General, que els Requesens havien exercit durant dues generacions. Com que arribaren ja de nit a la residència del rei, les dames romangueren al jardí sense descavalcar, mentre el rei parlava desde un galeria, i seguint una tradició madrigalesca es declarava presoner d'elles¹⁷.

15. CARLOS JOSÉ FERNANDO, *El Reino de Nápoles en el Imperio de Carlos V*, Madrid, 2001, pp. 143 i 164. JOSÉ ENRIQUE RUIZ-DOMÈNEC, *El Gran Capitán*, Barcelona, 2001.

16. J.E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Privilegios concedidos por Carlos V en el Reino de Nápoles*, Barcelona, 1943, pp. 65-66.

17. AGUSTÍ DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva Història*, II., Barcelona, 1973, p. 66. NARCÍS FELIÚ DE LA PENYA, *Anales de Cataluña*, Barcelona, 1709, III, p. 167. "La condesa de Palamós y la mujer del Governador hicieron un festín de que quedó muy agradecido el rey".

Després de la mort d'Isabel, el seu fill Ferran Folc de Cardona, duc de Somma i gran almirall del regne de Nàpols, es va casar amb Beatriu de Figueroa, neta per part de mare del Gran Capità, Gonzalo Fernández de Córdoba. El seu germà era el duc de Sessa, altre important senyor jurisdiccional en el regne de Nàpols i Andalusia. El matrimoni es va celebrar precisament a la població andalusa de Baena, que pertanyia al duc de Sessa. Com deia un historiador de l'època barroca, el genealogista Salazar y Castro:

Casóla el duque su hermano con don Fernando Folch de Cardona i Requesens ... uno de los más recomendables grandes de la Corona de Aragón¹⁸.

En el seu testament de 1540, redactat després d'una greu malaltia, el duc de Somma designà la seva muller heretera universal, cas de morir sense fills o filles. La duquessa Beatriu va tenir un paper de relleu en la vida cultural i religiosa de Barcelona en els anys centrals del segle XVI. Joan Boscà li va dedicar la seva famosa Epístola en la que defensava la introducció de la mètrica italiana en la poesia castellana. Donya Beatriu estigué també relacionada amb els nous corrents d'espiritualitat. Ja la seva sogra, Isabel de Requesens, havia format part del cercle d'Ignasi de Loiola, alguns anys abans. Beatriu de Figueroa estigué interessada en la lectura de llibres espirituals. Va morir en el monestir jerònim de la Vall d'Hebró el 1555. En el seu testament va expressar el desig de ser enterrada amb el seu marit per que tal "como juntos habemos reposado en vida, reposemos en una sepultura"¹⁹.

Estefania

La més coneguda de les Requesens va ser Estefania, l'heretera de la baronia de Castellví de Rosanes, senyora de Martorell i de Molins de Rei. Era la filla de Lluís de Requesens i d'Hipòlita Ruiz de Lihori. El seu pare havia disposat el seu casament amb algun dels Requesens del regne de Sicília, per matenir les seves senyories dins del llinatge, però una altra

18. LUÍS DE SALAZAR y CASTRO, *Historia de la casa de Lara*, Madrid, 1697, II, p. 625.

19. JOAN YEGUAS, "Sobre Beatriu Figueroa de Córdoba (1523-1553) i la seva família", *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, n.º. 14 (2001), pp. 69-102.

vegada el monarca, en aquest cas Carles I, va imposar el matrimoni d'una important pubilla catalana amb un aristòcrata de Castella: Juan de Zúñiga. No era un hereu, com l'almirall Enríquez, sino el germà petit del comte de Miranda.

Sembla que es va començar a parlar del matrimoni d'Estefania quan el nou rei Carles I va residir a Martorell i Molins de Rei durant l'any 1519. La noia era aleshores molt jove ("muy muchacha") i l'enllaç no es concretà fins 1526. Donya Hipòlita considerava que es tractava d'un casament desigual:

su madre dudaba mucho de casalla con persona que no tuviese patrimonio, aunque fuese tan principal²⁰.

A la fi, la protecció de l'Emperador va vencer els obstacles. Zúñiga va acceptar que el seu primer fill portés el cognom de Requesens (a més se li va donar el nom de Lluís, que era el de l'avi matern) i es va comprometre a residir dins el Principat²¹. Més endavant, però, quan Zúñiga va ser nomenat "ayo" del príncep Felip (1533), el matrimoni va anar a residir a la cort. Estefania es mantenia en relació amb la seva mare a través d'una continuada correspondència que ens permet copsar tant les realitats de la vida quotidiana com el caràcter de les dues dones²².

Estefania va tenir onze fills en 20 anys de matrimoni. En vivien sis quan el matrimoni va fer testament a Madrid el 16 d'abril de 1546, poc abans de que Zúñiga morís. El seu cos va ser dut a Barcelona per enterrar-lo a la capella del palau dels Requesens. Estefania el va sobreviure tres anys. Els contemporanis, com Cristòfol Calvet d'Estrella, ens han deixat una descripció clàssica de vidua adolorida. Una "viuda memorable ... consumida de una continua tristeza y dolor". Apart de la seva viudedat, Estefania havia estat una

20. ALFRED MOREL FATIO, "La vie de don Luis de Requesens y Zúñiga (1528-1576). Relation inedite ...", *Bulletin Hispanique*, 1904, p. 46.

21. BONAVENTURA PEDEMONTE I FOIGUERA, *Notes per a la Història de la Baronia de Castellvell de Rosanes, Castellbisbal, Sant Andreu de la Barca i Sant Esteve Sesroovires*, Barcelona, 1929, p. 451.

22. ESTEFANIA DE REQUESENS, *Cartes íntimes d'una dama catalana del segle XVI. Epistolari a la seva mare* Estudi de MAITE GUISSADO, Barcelona, 1987.

mujer excelente, que no le faltó sino vivir en los tiempos pasados, para que se celebrara y tuviera perpetua memoria de ella²³.

La visió del català Calvet va ser seguida pel contemporani Juan Ginés de Sepúlveda, que anomenava Estefania “gloria et decus feminarum”, i repetida anys després per Prudencio de Sandoval, l'historiador de Carles V²⁴.

A l'igual que Isabel de Requesens, Estefania es va preocupar pel porvenir del seu fill primogènit Lluís. Quan aquest va seguir el príncep Felip en el seu *Felicísimo Viaje* el 1548, Estefania li va lliurar una completa instrucció per regir la seva conducta²⁵. També havia actuat com una mena de segona mare pel mateix príncep (Kamen parla de “el amor imperfecto de una madre sustituta”)²⁶, que durant la seva estada a Barcelona s'havia allotjat en el palau dels Requesens, anomenat de la Comtessa. Ni Felip ni Lluís no la veurien mes. Estefania va morir el 1549, mentre la cort del Príncep era als Països Baixos. Pocs dies abans havia escrit la última carta al fill, datada “De Barcelona y de abril²⁷”. En ella li encomanava de manera especial el futur de la seva germana, la petita “Hipòlita”:

Hijo mío, yo os ... encomiendo ... principalmente el remedio de doña Hipólita, que tiene tan poco como vos sabeís, si Su Majestad y Su Aleza no lo remedian²⁷.

Hipòlita, que portava el nom de l'àvia, no va quedar desvalguda, ja que es va casar amb el comte d'Oliva, Pere Gilabert de Centelles. No va ser, però, un matrimoni feliç. El comte va morir el 1569.

Jerònima Gralla

En vida de Zúñiga i d'Estefania ja s'havia tractat el matrimoni de Lluís amb Jerònima Gralla, filla del Mestre Racional de la Casa i Cort, Francesc

23. JUAN CRISTÓBAL CALVETE de ESTRELLA, *El Felicísimo Viaje del muy alto y muy poderoso Príncipe don Phelipe ...* Madrid, 2001, p. 29.

24. SANDOVAL, III, p. 339. Segueix fidelment el text de Calvet.

25. MOREL-FATIO, pp. 7 i ss. “Instrucción de la Sra. D^a. Estefanía de Requesens ... para D. Luys de Requesens, su hijo, yendo a Flandes a servir a Su Majestad, que era príncipe”.

26. HENRY KAMEN, *Felipe de España*, Madrid, 1997, pp. 36, 214, 247.

27. MOREL-FATIO, p. 11. “Carta de mi señora D^a. Estefanía para su hijo, el Comendador Mayor, estando en el último de su vida”.

Joan de Gralla i Desplà. Estefania havia intentat concertar el casament el 1547, sense aconseguir-ho. Encara més, Gralla es va oposar a l'enllaç, perquè preferia casar Jerònima amb un altre aristòcrata, Francesc de Montcada, el qual acabava de succeir el seu pare en el títol de comte d'Aitona²⁸.

El futur de Jerònima va donar lloc a un dur enfrontament familiar entre Gralla i la seva muller. Aquesta era Guiomar d'Hostalric, filla de Joan Hostalric i Sabastida, que havia estat governador de Rosselló i Cerdanya i havia mort el 1520. S'havia casat, amb Gralla el 1527 i havia format part del cercle d'Ignasi de Loiola. Jerònima es va negar a casar-se sense tenir el consentiment, tant del pare com de la mare. El matrimoni es va separar. Gralla s'enportà les filles i amenaçà amb desheretar Jerònima si no es casava amb Aitona²⁹. La noia s'hi va negar, però el Racional va aconseguir convencer l'altra filla, Lucrècia. Aquesta es va casar amb el comte d'Aitona a unes possessions d'aquest, sense el consentiment de la seva mare. Aleshores Gralla va desheretar la seva filla gran en favor de la petita i en conseqüència va cedir al comte d'Aitona la successió en el càrrec de Mestre Racional. En sentit contrari, era Lucrècia la desheretada en el testament de la seva mare (1555). Guiomar d'Hostalric, la declarava "ingrata i desobedient en haver concordat matrimoni contra ma voluntat", i la considerava responsable "de que jo esté en desgràcia ab mon marit"³⁰. Lucrècia va viure fins el 1606 i va ser enterrada amb el seu marit (que havia mort el 1594) a la Seu Vella de Lleida, a la capella dels Montcada, en un sepulcre que havia estat encarregat el 1559.

El 1552 Lluís de Requesens tornà a Barcelona i s'entrevistà amb Guiomar d'Hostalric. Se signaren les capitulacions matrimoniales, en les quals Guiomar va fer donació a la seva filla de 10.000 ducats. Lluís i Jerònima es casaren el 21 de juny a la catedral. Requesens es va embarcar a les seves galeres de l'orde de Sant Jaume una hora després, i encara va tenir

28. PEDEMONTE, pp. 476 i ss. MOREL-FATIO, pp. 56-57.

29. MARIA ADELA FARGAS PEÑAROCHA, *Família i poder a Catalunya, 1516-1626. Les estratègies de consolidació de la classe dirigent*, Fundació Noguera, Estudis, 14, Barcelona, 1987, pp. 145-146.

30. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Notari Francesc Sunyer, Primer Llibre de Testaments (326/129).

temps de visitar la seva cunyada, la comtessa d'Aitona. Durant l'absència de Requesens, el Mestre Racional Gralla posà plet a la seva filla³¹.

La rivalitat entre les germanes Gralla va durar durant molt de temps. Cinquanta anys després, la filla de Jerònima recordava bé quins eren els nobles que freqüentaven la casa de Lucrècia, el palau Gralla, a la Portaferrixa. Quan Jerònima va entrar a Barcelona el 5 de juny de 1562 “isqueren a rebre-la tots los cavallers i gentilshomes de la present ciutat”, però no el seu pare, el Racional, ni el seu cunyat Aitona. Aquest va enviar un fill i una filla a bessar-li la mà. “i ab dificultat los volgué donar”³².

En el seu testament, Guiomar d'Hostalric havia manifestat la seva màxima confiança en Jerònima. Els altres marmessors no podien prendre cap decisió sense el seu consentiment, però ella sí que podia fer-ho sense ells. Sembla haver estat una dona de caràcter independent. Va seguir el seu marit en l'ambaixada de Roma. Quan aquest tornà a Espanya el 1569, Jerònima caigué malalta. Els cavallers que Requesens envià a buscar-la,

hallaron a doña Gerónima tan mala que no pudo ponerse en camino, y fuésele agravando la enfermedad de forma que estuvo en lo postrero

como la enfermedad fue tan terrible hubo de convalecer de espacio y en teniendo alivio para ponerse en camino se partió (després de quatre mesos)³³

El 1572, però, Jerònima no va voler seguir el seu marit al ducat de Milà, i encara menys als Països Baixos on ell va morir el 1576. Poc després moria a Castella el seu únic fill baró, Joan. Els diputats de la Generalitat li manifestaren solemnement el seu condol. La “viuda relictà” els va convidar, aixís com els consellers de Barcelona, a les exèquies del marit i del fill³⁴.

Donya Jerònima va tenir aleshores correspondència amb el seu cunyat, don Joan de Zúñiga (el “Juanico” de les cartes d'Estefania), per tractar de

31. PEDEMONTE, pp. 482-483.

32. *Dietari de la Generalitat*, II, p. 125.

33. MOREL FATIO, p. 146.

34. DG. II, p. 483. 25 de març de 1576. Donya Jerònima de Stralric (sic), acompanyada del seu fill. p. 547. El 17 de desembre convida els diputats a la sepultura dels cossos del marit i fill.

la liquidació dels deutes i el futur de la filla³⁵. Aquesta, nascuda el 1557, es deia Mencía, per la famosa donya Mencía de Mendoza, duquessa de Calàbria, per part de l'herència de la qual havia pledejat força Lluís de Requesens. Mencía es va casar el 1572 amb un gran aristòcrata de la Corona de Castella, el marquès de Los Vélez, Pedro Fajardo. Aquest va morir el 1579 deixant un hereu, Luis, nascut a Barcelona el 1577. En el seu testament (1579), Jerònima demanava al seu cunyat que aconsellés i encaminés la filla, que en pocs anys perdia els pares i quedava vidua i amb un fill³⁶.

Donya Mencía.

Mencía va contraure segones noces el 1581 amb un altre aristòcrata de Castella, en aquest cas el comte de Benavente. Des d'aquell moment és mencionada com la comtessa de Benavente, o encara catalanitzada com Benavent (així apareix en la *Pràctica i stil* de Lluís de Peguera, escrita vers 1588, i en el *Dictari de la Generalitat*). El matrimoni va tenir onze fills. El comte de Benavente era virrei de València quan Felip III s'hi va casar el 1599. La comtessa hi va rebre afablement el conseller en cap de Barcelona.

Tres anys després els comtes de Benavente arribaven a Barcelona de camí vers el virregnat de Nàpols. Feia 24 anys que donya Mencía faltava de la ciutat. L'advocat Jeroni Pujades comentava, en el seu *Dietari*, la catalanitat de la dama i recordava la figura de la seva mare. Mencía era per ell una

senyora catalana, filla de Barcelona i que té lo fill català, que és lo marquès de los Vélez, senyora que té tals baronies en Catalunya ... filla de la tant gran i mai prou lloada senyora donya Jerònima de Súñiga i de Gralla, lustre de les senyores catalanes.

Donya Mencía va fer la seva entrada a Barcelona en un cotxe ple de dames, seguit per altres cinc cotxes de dones de la noblesa. Quan va visitar la Generalitat anava "acompanyada de moltes dames, comtes i cavallers principals". El palau estava tan adornat com el dia de Sant Jordi³⁷.

35. ESPERANZA BORT TORMO, "Don Juan de Zúñiga y Requesens", dins *Felipe II y su tiempo*, Asociación Española de Historia Moderna, Cádiz, 1998, p. 428.

36. AHPB. Notari Lluís Rufet. Primer Llibre de Testaments.

37. JERONI PUJADES, *Dietari*, I, Barcelona, 1975, p. 224.

A la tornada de Nàpols el 1610, i de camí cap a la cort, Mencía es va acomiadar dels seus vassalls de Martorell i de Molins de Rei amb una expressió maternal i senyoriuola, ben indicativa de la visió del món de la noblesa: “Mos fills, Deu guarde, que no em veureu més” (i no pas al revés)³⁸. Va morir el 1618 i els fills del segon matrimoni pledejaren, sense èxit, per l’herència, amb el marquès de los Vélez.

Les duquesses de Cardona.

Coneixem amb cert detall diverses dames de la nissaga de Cardona. Les duquesses procedien de famílies de l’aristocràcia de Castella. El darrer dels Folc, Ferran, era fill d’Aldonça Enríquez. Els seus pares s’havien casat el 1466³⁹. Com deia Fernández d’Oviedo:

Su madre deste señor duque e la madre del Rey Cathólico ... eran hermanas, hijas del Almirante de Castilla don Fadrique Enríquez, primero de este nombre.

El mateix duc Ferran, definit per Oviedo com “muy enamorado y galán”, es va casar el 1497 amb Francesca Manrique de Lara, filla del duc de Nájera, “una gran persona” segons el mateix Oviedo. La duquessa va morir el 1527, després de vora 30 anys de matrimoni. La seva memòria va sea lloada pel clergue valencià Joan B. Anyés. Està enterrada a la capella del castell de Cardona, al costat del seu marit⁴⁰. Aquest, però, es va tornar a casar amb una dona que no pertanyia a les famílies de l’aristocràcia, però sí al cercle dels oficials reials, nobles i ennoblits. Isabel Agustí era filla d’Antoni Agustí i Siscar, vicecanceller d’Aragó, mort el 1522, i vidua de Cristòfol d’Icart, Batlle General de Catalunya. Els seus germans (un d’ells el futur arquebisbe de Tarragona, Antoni Agustí) estaven molt cofois d’aquest enllaç aristocràtic d’Isabel, a la que es referien com “la duquesa”. Els diputats del General felicitaren consistorialment el duc pel seu casament el 15 de febrer de 1540⁴¹.

38. PUJADES, II, pp. 167-168.

39. JERÓNIMO DE ZURITA, *Anales de Aragón*, Institución Fernando el Católico, Volumen 7, Zaragoza, 1988, p. 550. “Matrimonio del condestable Juan de Cardona con una hermana de la reina”.

40. JOAN B. ANYÉS, *Obra Profana*, Reial Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona, 2000, p. 387. JOAQUIM GARRIGA dins *Història de l’Art Català*, IV, Barcelona, 1996, pp. 116-117.

41. DG, II, p. 4.

Oviedo presentava la segona muller del duc com “muy linda dama”, plena de tota mena de qualitats:

muy hermosa mujer e muy dotada de virtudes y gracias de Dios
infusas y tal persona que cupo en bondad y valor el estado.

A més de la bellesa física (“una de las hermosas mujeres de su tiempo”), així era “lo menos que se podía alabar de sus excelencias y gracias de que Dios la dotó tan bastantemente”. Isabel Agustí constituïa un model perfecte: era hermosa, honesta i “espejo de mujeres para que se corrigiesen”. Era caritativa amb els pobres i parlava poc “e quando convenía”. El duc, concloïa Oviedo, s’havia casat amb ella més per les seves qualitats personals que pel dot⁴².

El duc Ferran Folch de Cardona no va tenir fills barons de cap dels seus dos matrimonis. Fernández d’Oviedo el presenta dins el grup dels nobles que no tingueren successió masculina. Aquesta manca, deïa Oviedo de manera significativa

no es poco dolor para los padres, por muy excelentes y virtuosas que
sean las hijas que los hereden.

El duc de Cardona deixava sis filles. Del seu matrimoni amb Isabel Agustí va tenir tenir dues filles: Hipòlita i Isabel. Del primer casament en tenia quatre. Havia volgut casar una de les petites, Aldonça, amb el fill del rei de Navarra, Joan d’Albret, però Carles I, des dels Països Baixos, ho va prohibir severament⁴³. Aldonça es va acabar casant amb el comte de Lerín, conestable de Navarra i va aportar al matrimoni les baronies de Bagà, Pinós i Mataplana, aixís com Castelló de Farfanya. Tampoc tingueren successió masculina i la seva filla Brianda de Beaumont, es va casar amb Diego Álvarez de Toledo, fill del gran duc d’Alba⁴⁴. Una altra filla del duc de Cardona, Anna, va ser la muller del primer comte d’Aitona.

42. OVIEDO, pp. 109-110.

43. Real Academia de la Historia, *Índices de la Colección Salazar y Castro*, II, Cartas y documentos del Emperador Carlos V, nos. 2296-2297.

44. JOAN SERRA VILARO, *Les baronies de Pinós i Mataplana*, Reedició del Centre d’Estudis Bagençs, Bagà, 1990.

El ducat va passar a la germana gran, Joana, casada el 1516 amb un altre gran aristòcrata, don Alfons d'Aragó, duc de Sogorb i comte d'Empuries. Sembla que també va haver oposició desde la cort imperial a aquest matrimoni, segons es despren d'una carta del duc d'Alba al de Cardona, en la que afegia una salutació per les filles: “a la señora duquesa de Segorbe beso las manos y a las señoras sus hermanas”⁴⁵. Els ducs de Sogorb i Cardona varen morir amb poca diferència el 1563 i foren enterrats al monestir del Puig, vora València.

El matrimoni va tenir dos fills barons i set filles. Quatre d'aquestes es van casar amb aristòcrates de fora del Principat. La gran, Joana, que havia nascut a Sogorb vers 1542, va heretar els comtats i ducats el 1575 després de la mort dels seus germans. Estava casada amb un gran aristòcrata andalús, don Diego Fernández de Córdoba, marquès de Comares, que va esdevenir duc de Cardona.

Sucedió en todos los estados, después de la muerte del duque don Francisco, la duquesa de Comares, doña Juana, su hermana segunda.

Por haber fallecido la línea masculina vino todo el estado y herencia de los duques de Cardona a la duquesa doña Juana, y por ella a su hijo el duque don Francisco y por haber muerto este sin sucesión ninguna perteneció el estado a su hermana mayor, doña Juana Folch y de Aragón⁴⁶.

Donya Joana, la darrera del llinatge d'Aragó, va morir el 13 d'agost de 1608, en una torre dels afores de Barcelona, on solia passar l'estiu.

I ab ella - escrivia Pujades - acabà tota la il.lustre sang que per recta i viril línia baixava de la preclaríssima sang d'Aragó⁴⁷.

45. J. PAZ Y MELIÀ, *Archivo y Biblioteca de la Casa Medinaceli*, I., Madrid, 1915, Document CCXVII, pp. 378-379.

46. DIEGO ESCOLANO, *Décadas*, Valencia, 1972, Libro IX, capítulo XXXVII, “Del origen y sucesión de la nobilísima casa de Cardona y de los claros varones de ella”.

47. PUJADES, I, pp. 70-71.

Les filles del Baró de Sant Boi.

Una germana d'Isabel de Requesens, Maria, va ser la muller d'Antoni Folch de Cardona i Enríquez (germà del duc Ferran Folch), baró de Sant Boi de Llobregat, que va ser virrei de Sardenya de 1534 a 1549. Allí la virreina va ser implicada per la Inquisició sota l'acusació de bruixeria (1541), en un complex afer de lluites amb les faccions locals⁴⁸.

Les filles d'Antoni de Cardona i de Maria de Requesens varen establir matrimonis significatius amb aristòcrates d'altres territoris de la monarquia. Una d'elles, Anna, mentre el seu pare era virrei, es va casar amb un noble titulat d'aquella illa, Blasc d'Alagó, comte de Villazor. Era ja vidua quan el seu pare va otorgar testament (1549), i després es va casar amb un noble del Principat, Alvar de Madrigal i Cervelló, que va ser al seu torn virrei de Sardenya durant el regnat de Felip II i que hi va morir. Anna, "coniuge charissima" figura a la làpida sepulcral de don Alvar⁴⁹. Una altra germana, Beatriu, es va casar el 1552 amb un secretari reial, l'aragonès Hug d'Urrícs, senyor d'Ayerbe⁵⁰.

Més transcendència va tenir el casament d'una tercera germana, Margarida de Cardona, que havia nascut a Càller, mentre el seu pare exercia el virregnat. La seva vida personal i oficial va estar lligada a la de la infanta Maria, filla de Carles I i muller de Maximilià d'Àustria (l'emperador Maximilià II de 1564 a 1576). Margarida va ser dama de la infanta (després emperadriu) i es va casar amb un dels nobles que vingueren a Espanya en el seguici de Maximilià en el seu primer viatge: Adam de Dietrichstein, un dels principals consellers tant de Maximilià com del seu fill Rudolf II. Els pares de Margarida se n'anaren amb la seva filla vers l'Europa central. Antoni de Cardona va morir aviat, a Viena el 1553. Maria de Requesens el va sobreviure més de 20 anys i va morir el 1577 a Praga. El gendre Dietrichstein va fer construir a la catedral un sepulcre d'estil italià i hi va fer portar el cos del seu sogre⁵¹.

48. BRUNO ANATRA, *La Sardegna medievale e moderna*, Torino 1984, pp. 452-453 ("l'affare de la viceregina") i 456-457.

49. JOSEFINA MATEU IBARS, *Los virreyes de Cerdeña*, Padova 1964, I, pp. 198-209.

50. AHPB. 313/81. Notari Joan Monjo.

51. ANNA MUR RAURELL, "Austriacs dins els ordes militars espanyoles en el segle XVI", *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, n.º. 9 (1989), pp. 20 i ss. FRIEDRICH EDEMLAYER, "Honor y dinero. Adam de Dietrichstein al servicio de la Casa de Austria", *Studia Historica. Ilistoria Moderna*, Salamanca, XI (1993), p. 94 nota 26.

Margarida va viure a la cort espanyola mentre el seu marit era l'ambaixador imperial. Allí va néixer el 1570 el seu fill Francesc, el qual va ser abans dels 30 anys cardenal, bisbe d'Olomouc a Moràvia i un dels homes forts de la Contrarreforma a l'Europa Central. El 1573 el matrimoni Dietrichstein Cardona va tornar a Àustria. A la cort imperial de Praga, Margarida va coincidir amb un compatriota seu, l'ambaixador espanyol Guillem de Santcliment, més conegut sota la forma castellana de San Clemente. El 1585 tots dos varen apadrinar la conversió al catolicisme de l'anglès John Dee, seguidor de l'ensenyament de Ramon Llull⁵². Un cop vidua (Dietrichstein va morir el 1590), Margarida de Cardona va tornar a Espanya (1595) i es va establir a Madrid, al monestir de les Descalzas Reales, fundat per l'emperadriu Maria. Hi va morir el 1609, precisament "en el cuarto de la emperatriz"⁵³.

Seixanta anys després, l'ambaixador austriac comte de Potting recordava el

gran parentesco que tiene la casa de Dietrichstein, por vía de casamiento, con doña Margarita de Cardona, con todas las primeras casas de España y Portugal⁵⁴.

Efectivament, les filles de Margarida tingueren un paper en la cort de Felip II i casaren amb aristòcrates de Castella. Margarida de Cardona ja s'havia preocupat del futur de les seves filles quan encara residia a la cort imperial i havia apel·lat a la intervenció de l'arxiduc Ernest, governador d'Àustria, segons escrivia aquest a Santcliment el setembre de 1590⁵⁵.

De les germanes Dietrichstein Cardona, Anna i Hipòlita foren dames de les infantes i son citades a l'obra *El Pastor de Fílida*:

De Diatrastán el nombre esclarecido
en Ana y en Hipólita se arrima

52. RICHARD J.W. EVANS, *Rudolf II and his world*, Oxford 1973. p. 223.

53. LUIS CABRERA de CORDOBA, *Relaciones de la Corte de España*, Reedició, Valladolid, 1997, p. 364.

54. MANUEL NIETO NUÑO, *Diario del Conde de Potting, embajador del Sacro Imperio en Madrid (1664-1674)*, Madrid, 1990, I, pp. 278, 298 i 358.

55. MARQUÉS DE AYERBE, *Correspondencia inédita de Don Guilén de San Clemente ... (1581-1608)*, Zaragoza, 1892, carta LXXXII, pp. 167-169.

y en ellas vemos el deseo cumplido
de quantos buscan de beldad la cima⁵⁶.

Hipòlita era encara dama de la infanta el 1594, quan es va casar amb don Alvaro de Córdoba, gentilhome de la cambra del príncep. Anna es va casar amb un altre cavaller de la cort, Antonio de Fonseca, que el 1615 va obtenir el títol de comte de Villanueva de Cañedo.

Una germana més gran, Maria, s'havia casat en primeres noces amb Baltasar de la Cerda, comte de Galve, que va morir el 1578. L'any següent ella es va retirar a un convent, però el 1584 es va casar en segones noces amb Joan de Borja, marquès de Navarrés, comanador major de l'orde de Montesa. El marquès va morir el 1588 i la seva muller el 1600.

Una altra germana, Beatriu, que era dama de la reina Margarida d'Austria, es va casar a palau el 1599 amb el turbulent marquès de Mondèjar, don Luis Hurtado de Mendoza, que acabava d'enviudar. El marquès va morir el 1604 i Beatriu

sin hacer caso de la juvenil edad en que se hallaba, con muchas partes y hermosura, se metió en el convento ... sin haber hecho profesión de monja, viviendo regular y exemplarmente

Tanmateix “doña Beatriz de Mondèjar” va fundar a Alcalá de Henares un convent de carmelites descalces⁵⁷.

A la mort del duc Ferran de Cardona el 1543, la seva primogènita Joana, duquesa de Sogorb, havia renunciat la dignitat tradicional d'almirall d'Aragó, “por preferir varonía”, en el seu cosí, el marquès de Guadalest, en el regne de València. Aquí també es va estruncar la successió masculina (1583) i una dona, Maria Folch de Cardona, “no obstante ser hembra, vino a ser almirantesa de Aragón”, o millor dit, l'almirall va ser el seu marit. Maria s'havia casat en primeres noces amb el comte de Fuentes i en segones (el 1584) amb Francisco de Mendoza, germà del marquès de

56. *Cartas de Felipe II a sus hijas*, Edició de FERNANDO J. BOUZA ALVAREZ, Madrid, 1988, p. 186, nota 109.

57. *Diario de Hans Khewenhüller, embajador imperial en la corte de Felipe II*, Madrid, 2001, pp. 446, 520 i 575. MAGDALENA SANCHEZ, *The Empress, the Queen and the Nun. Women and powers in the Court of Philipp III of Spain*, The John Hopkins University. Baltimore, 1998. Conde de POTTING, p. 298.

Mondèjar, que va portar durant un temps el cognom de Folch de Cardona, bé que la seva dona havia mort el 1591⁵⁸.

* * *

Al llarg d'aquesta galeria de retrats femenins de l'aristocràcia de Catalunya hom pot seguir una evolució: la que porta del Renaixement al Barroc, o al menys a la tardor del Renaixement, en expressió de James Bouwsma. Les nostres referències han passat de Sicília a la Praga de l'emperador Rudolf II, de l'exaltació erasmiana del matrimoni cristià al món conventual de les Descalzas Reales, i de Gonzalo Fernández de Oviedo a Luis Cabrera de Córdoba o al dietari de l'ambaixador imperial Hans Khewenhüller, tan amic dels Dietrichstein. El model de dama que ens ofereixen els textos respon a les grans línies de l'evolució social de la cultura nobiliària.

58. MARQUÉS DE LAURENCIN, *Los Almirantes de Aragón*, Madrid, 1919.